

TRAGOM BOKELJSKIH USELJAVANJA NA OTOKE MLETAČKE LAGUNE

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 314.742(450=163.42)"15/17"
94(497.16-3Boka)"15/17"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.3.2013.
Prihvaćeno: 22.4.2013.

Središnja tema istraživanja bokeljska su useljavanja na otoke mletačke lagune (otoci Giudecca, Murano i Chioggia) u kasnome srednjem i ranome novom vijeku. Na osnovi građe iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi) prikazuje se vremenski tijek bokeljskih useljavanja na otoke u laguni, način bilježenja Bokelja u vrelima, njihovo uže zavičajno podrijetlo (izrazita je prevaga kotorskih useljenika), kao i zanimanja i gospodarske mogućnosti. Posebna pozornost usmjerena je na raščlambu društvenoga svakodnevlja Bokelja, na njihove obiteljske i prijateljske veze te na oblike povezanosti s drugim hrvatskim useljenicima u Mlecima. Završni dio rada usmjeren je na vjerski život Bokelja, posebice na njihovu povezanost s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama.

Ključne riječi: Boka kotorska, Mleci, Mletačka Republika, Giudecca, Murano, Chioggia, migracije, rani novi vijek

Uvod: opći podaci o bokeljskim useljavanjima u Mletke

Tijekom prošlosti bokeljska je, a posebice kotorska zajednica, činila pretežit dio hrvatskoga useljeništva u Mlecima.¹ Na osnovi detaljne raščlambe velikoga broja

¹ O bokeljskim prekojadranskim migracijama i o djelovanju Bokelja u Mlecima pisala sam u nekim prethodnim radovima. Usporedi, primjerice: Lovorka Čoralić, *Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Povijesni prilozi* (dalje: *PP*), god. 17, Zagreb 1998., str. 133-155; *Ista*, *Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 31, Zagreb 1998., str. 131-140; *Ista*, *Iz prošlosti Boke: dobrotroski rodovi i Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (od XVII. do početka XIX. st.)*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (dalje: *Radovi HAZU Zadar*), sv. 42, Zagreb – Zadar 2000., str. 221-260; *Ista*, *Peraštani u Mlecima (15.-18. stoljeće)*, u: *Stjepanu Antoljaku u čast*, ur. Josip Kolanović, Zagreb 2003., str. 199-210; *Ista*, *Iz prošlosti Boke: dobrotroska obitelj Kamenarović i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima*, *PP*, god. 22, br. 25, Zagreb 2003., str. 175-185; *Ista*, *Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, *Radovi HAZU Zadar*, sv. 46, Zagreb – Zadar 2004.,

(više tisuća) oporuka useljenika (zavičajem s područja od sjevera Istre do današnjeg Crnogorskog uzmorja) u Mlecima u razdoblju od početka 15. do konca 18. stoljeća, razvidno je da su Bokelji (ponajprije Kotorani)² činili najbrojniju regionalnu useljeničku zajednicu.³ Raščlambom velikog broja uzoraka (oko 300 oporuka useljenih Kotorana) zapaža se da učestalija kotorska useljavanja u Mletke započinju dvadesetih godina 15. stoljeća; postupno rastu od četrdesetih godina toga stoljeća, a iznimno velik uspon postižu u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća. U idućim razdobljima nastupa polagano opadanje broja kotorskih useljenika. Ipak, tijekom čitavog 16. stoljeća učestalost kotorskih useljavanja u Mletke vrlo je visoka i prednjači među istovrsnim pokazateljima za druge krajeve i gradove smještene duž istočne obale Jadrana. U 17. i 18. stoljeću nastavlja se pad useljavanja te se uglavnom zadržava na razini s početka 15. stoljeća. Usporedno promatrajući pokazatelje partikularnih kotorskih i skupnih istočnojadranskih useljavanja, opažamo izrazitu podudarnost razdoblja unutar kojega se odvijao najveći dio tih prekojadranskih migracija (od druge polovice 15. do kraja 16. stoljeća). Razlozi tako učestalih useljavanja Kotorana bili su, s jedne strane, uključenost Boke kotorske u mletačku državnu zajednicu unutar koje Mleci kao glavni grad postaju dostupnijim odredištem svih poduzetnika (ponajprije trgovaca i pomoraca) i osoba koje trajnim zapošljavanjem žele riješiti temeljna egzistencijalna pitanja. S druge strane, osmanlijski prodori i osvajanja, koji se tijekom toga razdoblja opasno približavaju gradovima u bokeljskom zaljevu te u svezi s time utječu na otežanu gospodarsku komunikaciju sa zaleđem, nagnat će brojno pučanstvo da iseljavanjem u prekojadranske krajeve (od Furlanije do Apulije) pronađu sigurnost svog životnoga svakodnevlja. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnivajući obitelj, trajno ostaju u Mlecima. Svojim životom i djelovanjem tvoriti će – za duga

str. 235-251; Ista, Iz prošlosti Boke: Peraštani i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 42, Zagreb – Dubrovnik 2004., str. 273-292; Ista, Iz prošlosti Boke – tragom iseljenika s poluotoka Luštica u Mlecima (XVI.-XVIII. stoljeće), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 22, Zagreb 2004., str. 189-211; Ista, *Iz prošlosti Boke: odabrane teme*, Samobor 2007. O bokeljsko-mletačkim pomorsko-trgovačkim vezama i prisutnosti Kotorana u Mlecima usporedi i prinese bokeljskih povjesničara: Miloš Milošević, Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* (dalje: GPMK), sv. 4, Kotor 1955., str. 57-80; Niko Luković, Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima, GPMK, sv. 6, Kotor 1957., str. 33-43; Miloš Milošević, Nosioći pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, GPMK, sv. 9, Kotor 1960., str. 103-150; Ista, Neki aspekti pomorske privrede Boke kotorske u doba mletačke vladavine (1420-1797), *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962*, sv. 2, Zagreb 1962., str. 1785-1817; Ista, Bokeljski galijuni i fregaduni XVI i XVII vijeku, GPMK, sv. 11, Kotor 1963., str. 33-50; Ista, Bokeljske tartane XVIII stoljeća, GPMK, sv. 13, Kotor 1965., str. 5-24.

² Sve do 17. stoljeća Kotoranima su smatrani i žitelji manjih bokeljskih naselja Perast, Prčanj, Dobrota, Muo i dr., koja su se nalazila pod upravnom jurisdikcijom kotorske općine.

³ Od ukupnoga broja useljenika s istočne jadranske obale, u Mlecima je zabilježeno 16% Kotorana, 14% Zadrana te po 8% barskih, splitskih i šibenskih useljenika. Ostale zavičajne useljeničke skupine (dubrovačka, hvarska, trogirski i dr.) zastupljene su znatno manjim postotnim udjelom. Usp. Lovorka Čoralić, *U gradu svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001., str. 446.

stoljeća unaprijed – važnu sastavnicu iz povijesti djelovanja istočnojadranske useljeničke skupine u gradu na lagunama.⁴

Najveći broj Kotorana u Mlecima bio je zaposlen u zanimanjima pomorskog i obrtničkog obilježja. Brojni su Bokelji djelovali kao trgovci i poduzetnici (posebice u pomorskom poslovanju), kao obnašatelji državnih i vojničkih službi, a mnogi se spominju i kao svećenici i redovnici u tamošnjim crkvenim i samostanskim ustanovama.⁵

Jedan od temeljnih pokazatelja svakodnevlja, ali i uklopljenosti bokeljske zajednice u useljeničku skupinu svojih sunarodnjaka, utvrđivanje je njihova mjesta stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti. Vrela nedvojbeno potvrđuju da je preko 50 % useljenika iz Kotora i sa šireg bokeljskog područja obitavalo u istočnom gradskom predjelu Castello (poglavito u tamošnjoj središnjoj župi S. Pietro di Castello) – mjestu najučestalijeg višestoljetnog okupljanja nemletačkog žiteljstva. U Castellu su se nalazila najčešća mjesta njihova zapošljavanja (arsenal i brodograđevni škverovi), a u srcu predjela podignuta je, upravo njihovom zaslugom i inicijativom, središnja ustanova okupljanja i očuvanja domovinske svijesti naših useljenika – bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Triffone*).⁶

U ovome ću radu, tragom arhivskih vrela i dosadašnjih spoznaja iz historiografije, pokušati prikazati tijek useljavanja i osnovne sastavnice djelovanja Bokelja na otocima mletačke lagune.⁷ U istraživanje su uključeni otoci Giudecca, Murano i Chioggia, na kojima je prisutnost Bokelja vrelima posvjedočena u kontinuitetu od više stoljeća. Na drugim otocima lagune, površinom i brojem stanovnika znatno manjim, njihova je prisutnost neredovitija i uglavnom svedena na pojedinačne primjere te se u ovom radu njima neću podrobnije baviti.

U istraživanju naslovljene problematike uporabljeni su arhivski spisi iz mletačkoga Državnog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*), poglavito zbirka bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*).⁸ Tragom podataka iz navedenih spisa predstaviti ću temeljne odrednice iz višestoljetne nazočnosti Bokelja na otocima lagune: tijek i učestalost useljavanja unutar pojedinih vremenskih odsječaka, način bilježenja u ta-

⁴ Ista, Iseljenici iz grada Kotora, str. 134-135; Ista, Život i djelovanje kotorskih patricija, str. 131-132.

⁵ Ista, Iseljenici iz grada Kotora, str. 136-138; Ista, Život i djelovanje kotorskih patricija, str. 132.

⁶ Ista, Iseljenici iz grada Kotora, str. 138-139; Ista, Život i djelovanje kotorskih patricija, str. 132.

⁷ O problematici bokeljskih useljavanja na mletačke otoke pisala sam u nekim prethodnim priložima. U ovom radu prethodnim su spoznajama pridodana nova arhivska istraživanja. Usporedi, primjerice, Lovorka Čoralić, Hrvati u Chioggi od 15. do 18. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 28, Zagreb 1995., str. 71-83; Ista, Hrvati na mletačkom otoku Muranu (XIV.-XVII. st.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 30, Zagreb 1997., str. 29-41; Ista, Hrvati na mletačkom otoku Giudecca (XV.-XVII. st.), *Jubilarni Histo-rijski zbornik*, sv. 50, Zagreb 1997., str. 59-66; Ista, Giudecca, Murano, Chioggia ... Hrvati na otocima mletačke lagune, *PP*, god. 21, sv. 23, Zagreb 2002., str. 117-144.

⁸ *Archivio di Stato di Venezia* [Državni arhiv u Veneciji] (dalje: ASV), *Notarile testamenti* [Oporučni spisi] (dalje: NT).

mošnjim vrelima, uže zavičajno podrijetlo Bokelja, njihova zanimanja i gospodarske mogućnosti, svakodnevlje i odnos sa sunarodnjacima, uklapanje u novu sredinu te odnos prema tamošnjim vjerskim ustanovama i duhovnim osobama. Između ostalog, cilj ovoga rada jest i upozoriti na činjenicu da se bokeljska useljavanja na otoke mletačke lagune svakako moraju promatrati u sklopu cjelovite problematike hrvatskih prekojadranskih migracija tijekom dugog razdoblja od kasnoga srednjeg vijeka do izmaka ranoga novog vijeka.

Osnovni podaci o otocima mletačke lagune

Mletačka laguna (*Laguna di Venezia, Laguna Veneta*) proteže se na oko 40 km dužine, obuhvaćajući više od 500 km² (od čega je tek osam posto suho tlo). Kao uzdužni lanci, koje prekidaju luke S. Nicolò na Lidu, Malamocco (Porto di Malamocco) i Porto di Chioggia, protežu se otoci Giudecca, S. Giorgio Maggiore, S. Servolo, S. Lazzaro degli Armeni, koji obrubljuju Bacino di S. Marco. Prema sjevernoj strani redaju se otoci S. Michele, Murano, Mazzorbo, Burano, Torcello i S. Francesco del Deserto, a obrubne dijelove lagune čine S. Nicolò di Lido na sjeveru i Chioggia na jugu. Unutar ovog područja nastanjeno je danas tek nekoliko otočića (Giudecca, Murano, Burano, Chioggia). Neki od tih otoka imali su važnu ulogu u prvim stoljećima nastajanja i razvitka Mletaka (Torcello), ali su s vremenom, napredovanjem i razvojem samih Mletaka, trajno ostali u sjeni prijestolnice Serenissime.

Osobitosti smještaja, specifične proizvodne djelatnosti i pogodnosti, omogućile su da brojni otoci mletačke lagune do danas zadrže svoju prepoznatljivost. Muransko staklo, buranska čipka, chioggianski ribari i škverani, pitoreskni ljetnikovci na otoku Giudecca, vječno počivalište Mlečana na otočiću S. Michele, prepoznatljiva su i svima znana obilježja tih površinom nevelikih, ali za povijest Mletaka i lagune nesumnjivo važnih komadića zemlje koji obrubljuju Grad svetoga Marka.

Otok Giudecca Mlecima je najbliže smješten otok, od grada odijeljen dugačkim kanalom (*Canale della Giudecca*), nekada zvanim *Canale Vigano* (od *vicus*: predgrađe; iz vremena kada se otok držao mletačkim predgrađem). U ranome srednjem vijeku otok je nazivan *Spina lunga* (*Spinalonga, Spinale*), vjerojatno prema svojem prirodno izduženom obliku koji podsjeća na riblju kost (*spina*), ali – prema nekim tumačenjima – i prema korovu (*spina*) koji je ondje obilno rastao. Otok u 12. stoljeću nastanjuju Židovi (na kojemu ostaju do kraja 13. st.), prema kojima je, drže neki proučavatelji zavičajne povijesti, otok dobio sadašnje ime. Prema drugim tumačenjima, ime Giudecca dolazi od riječi *zudegà* (presuda, odluka, dekret), na osnovi koje su na otok od ranoga srednjeg vijeka konfinirani odvjetci istaknutih mletačkih plemićkih obitelji, optuženi za protudržavne zavjere. U prošlosti je otok držan mletačkim predgrađem te su tri otočne župe – S. Eufemia, S. Croce i SS. Biagio e Cataldo – činile u teritorijalnoj podjeli Mletaka sastavni dio predjela Dorsoduro. Danas je Giudecca poznata po crkvenom blagdanu Krista Spasitelja, kada se (treće nedjelje u srpnju) nizom

povezanih barki premošćuje kanal i mletačka obala spaja s Giudeccom i zavjetnom crkvom posvećenom Kristu Spasitelju (*Chiesa del Redentore*).⁹

Otok Murano, također smješten nedaleko od grada na lagunama (nasuprot četvrti zvane *Fondamente Nuove*), stoljećima je u svijetu glasovita istoznačnica za staklo i staklarsku proizvodnju. U ranome srednjem vijeku poznat pod nazivom *Amurianum*, otok je zarana u sklopu mletačkoga dukata stekao autonoman status. Već potkraj 13. stoljeća ustrojena su temeljna tijela otočne uprave – načelnik (*Podestà*) te Veliko i Malo vijeće (*Arengo maggiore*, *Arengo minore*). Gospodarska podloga Murana i njegovih žitelja zasnivala se na razvijenoj i svestranoj proizvodnji staklenih predmeta. Isprva je staklarstvo bilo rašireno na širem području mletačke kopnene i otočne okolice, ali je – zbog čestih požara koji su u više navrata poharali gradske četvrti – proizvodnja stakla 1291. godine trajno premještena na Murano. Ondje je s vremenom nastala četvrt staklarskih majstora koji su svoje radionice podigli uz kanal sv. Stjepana (*Rio di S. Stefano*), kasnije nazvan *Fondamenta dei Vereri*. Početkom 14. stoljeća Murano postaje sjedište brojnih majstora kojima je temeljna djelatnost bila povezana s proizvodnjom i ukrašavanjem staklenih proizvoda. Tijekom 14. stoljeća, a poglavito u 15. stoljeću, u muranskim radionicama nastaju prepoznatljivi i samo njima svojstveni proizvodi, jedinstveni u čitavoj Europi. Najveći uspjeh muranskog staklarstva jest primjena kristala u proizvodnji i to će umijeće obrade pronijeti slavu tamošnjih umjetnika diljem Europe.¹⁰

Nasuprot Giudecci i Muranu, otok Chioggia smješten je na rubnome dijelu mletačke lagune. Stoljećima znana kao vodeće ribarsko naselje sjevernoga Jadrana, Chioggia je postala sastavnim dijelom mletačkoga dukata u 8. stoljeću, zadržavajući i dalje unutarnju samoupravu, statut i vodeće dužnosnike s gastaldom i velikim kancelarom na čelu. Kao dio obrambenog sustava lagune, Chioggia će u mletačko-đenovskom ratu 1378.-1380. godine imati odlučujuću ulogu (tzv. rat za Chioggiju) te

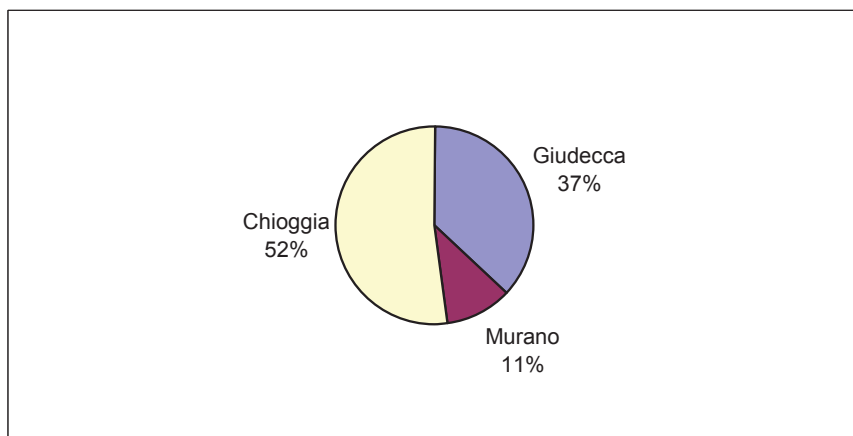
⁹ O povijesti otoka Giudecca vidi: Michele Battaglia, *Cenni storici e statistici sopra l'isola della Giudecca*, Venezia 1832.; Pompeo Molmenti – Dino Mantovani, *Le isole della Laguna Veneta*, Venezia 1895., str. 21-28; Giulio Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, Trieste 1974., str. 773-778; Francesco Basaldella, *Giudecca, storia e testimonianze*, Venezia 1986.

¹⁰ O povijesti Murana i muranskoga staklarstva vidi temeljna djela: Cesare Augusto Levi, *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, Venezia 1865.; Vincenzo Zanetti, *Guida di Murano e delle celebri sue fornaci vetrarie, corredata di note storiche*, Venezia 1866.; Angelo Santi, *Origine dell'arte vetraria in Venezia e Murano*, Venezia 1914.; Giulio Lorenzetti, *Murano e l'arte del vetro soffiato*, Venezia 1953.; Luigi Zecchin, *Appunti di storia vetraria muranese*, Venezia 1957.; Isti, *Nuovi appunti di storia vetraria muranese*, Venezia 1958.; Isti, *Vetro e vetrai di Murano*, 3 sv., Venezia 1987.-1990.; Rosa Barovier-Mentasti, *Il vetro veneziano*, Milano 1982.; Attilia Dorigato, *Il Museo vetrario di Murano*, Milano 1986.; Sergio Ballarin, *I Ballarin di Murano*, Venezia 2006. O djelovanju hrvatskih umjetnika na Muranu zasebno sam pisala u nekoliko prethodnih radova. Usporedi: Lovorka Čoralić, *Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije u Muranu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 33 (*Prijatelj zbornik*, ur. Joško Belamarić, sv. 2), Split 1992., str. 39-50; Ista, Ballarini – istaknuta obitelj muranskih staklara dalmatinskoga podrijetla, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 13, Split 1997., str. 113-144; Ista, *Tragovima dalmatinskih umjetnika na Muranu: Bartholomeus pictor de Iadra, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 37, Split 1997.-1998., str. 99-107.

će nakon neuspjeha đenovske ratne flote nadomak toga otoka, biti sklopljen Turinski mir (1381.), na osnovi kojega će Mleci utvrditi svoju premoć na Jadranu. U kasnijim stoljećima, sve do gašenja Republike 1797. godine, Chioggia potpuno slijedi sudbinu Mletaka.¹¹

Razmještaj bokeljskih useljenika na otocima mletačke lagune

Raščlamba mjesta stanovanja Bokelja na otocima mletačke lagune načinjena je prema podacima iz bilježničkih oporuka za otoke Giudecca, Murano i Chioggia (vidi Grafikon 1). Prema tim podacima, najviše useljenika obitavalo je na Chioggi (52%).¹² Na Giudecci, otoku smještenom nasuprot Mletaka, izvori bilježe 37% Bokelja nastanjenih na otocima lagune, pri čemu se kao najučestalija župa njihovoga obitavanja bilježi S. Eufemia. Naposljetku, kada je riječ o otoku stakla – Muranu – ondje je zabilježeno 11% Bokelja useljenih na mletačko otočje, a kao mjesta njihova poblizjeg obitavanja navode se župa S. Stefano te samostan S. Chiara. U potonjem slučaju riječ je o redovnicama bokeljskoga podrijetla (Angelica pokojnoga Ivana iz Risna i Julija pokojnoga Jurja iz Herceg Novoga).¹³

Grafikon 1. Razmještaj Bokelja na otocima mletačke lagune

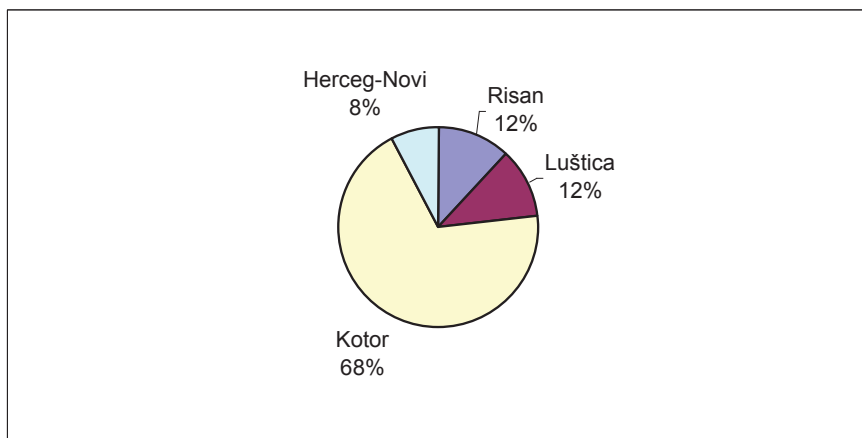
¹¹ O prošlosti otoka Chioggia usporedi: Umberto Marcato, *Chioggia e il suo lido. Guida storico-artistica*, Padova 1967.; Isti, *Storia di Chioggia*, Chioggia 1976.

¹² Ovdje je potrebno napomenuti da je nešto veća brojnost Bokelja na Chioggi zabilježena ponajprije zbog činjenice da su ondje u 18. stoljeću smješteni brojni vojnici zavičajem s istočne obale Jadrana. O tome nam, kada je riječ o Bokeljima, zorno svjedoči oporuka Rafaela Barbića s području poluotoka Luštica kraj Kotora, tada stacioniranog u ubožištu za vojnike (ASV, NT, b. 1429, reg. I., br. 13, 10.II.1749.).

¹³ ASV, NT, b. 360, br. 58, 27.V.1496.; b. 392, br. 25, 13.II.1560.

Uže zavičajno podrijetlo bokeljskih useljenika i način njihova bilježenja u vrelima

Opći pokazatelji koji se odnose na način ubilježbe hrvatskih useljenika na otocima lagune pokazuju da se oni u vrelima redovito upisuju vlastitim i (najčešće) očevim imenom, a za žene je redovito upisano i ime supruga. Velik broj Hrvata često je zabilježen i općom oznakom za useljenike sa šireg područja istočnojadranske obale: *Slavo*, *Sclavus*, *Schiavone*, a odrednice poput *Dalmata*, *Croato* (*de Croatia*) zabilježene su rjeđe. Kada je riječ o Bokeljima, izvori gotovo da i ne bilježe opći naziv za istočnojadranske useljenike (*Schiavone*),¹⁴ već se izrijeком imenuje grad (*Cattaro*, *Catharo*, *Castel Nuovo*, *Risano*, *Rixano*) ili područje (*Lustiza*) useljenikova pobližeg zavičajnog podrijetla. Prezimena useljenika, koja se redovitije bilježe tek od 17. stoljeća, najučestalije se mogu pratiti za useljenike nastanjene na otoku Chioggia.¹⁵

Grafikon 2. Uže zavičajno podrijetlo Bokelja na otocima mletačke lagune

Podaci o gradovima i krajevima zavičajnoga podrijetla bokeljskih useljenika (vidi Grafikon 2) otkrivaju nam izrazitu prevagu Kotorana (68% od svih Bokelja na otocima mletačke lagune), koji su – i kada je riječ o ukupnom omjeru Hrvata na otocima lagune – činili brojčano snažnu zavičajnu skupinu.¹⁶ Od ostalih bokeljskih

¹⁴ Godine 1554. na Chioggi je zabilježena Ana, kći pokojnoga *Radi Schiavoni de Cattaro* (ASV, NT, b. 1318, reg. II, br. 78, 17.IX.1554.).

¹⁵ Primjerice, koncem prve polovice 18. stoljeća na Chioggi su kao vojnici zabilježeni Lušičani Rafael Barbić te Božo i Marko Tripković/Tritović (ASV, NT, b. 1429, reg. I, br. 13, 10.II.1749.). Oko dva stoljeća ranije ondje je zabilježena i Franka Bolica, vjerojatno odvjetak uglednog bokeljskog patricijskog roda (ASV, NT, b. 1353, reg. III, br. 196, 20.VII.1537.).

¹⁶ Kotorani su, uz Zadrane, Hvarane, Šibenčane, Splitsane i Barane, najučestalije prisutni hrvatski useljenici na otocima Giudecca, Murano i Chioggia. Usporedi: Čoralić, Giudecca, Murano, Chioggia, str. 123-124, 143.

gradskih općina nevelikim se postotnim udjelom izdvajaju Novljani (8%) i useljenici iz Risna (12%), kao i Bokelji zavičajem s poluotoka Luštice (12%). Ovdje je, međutim, potrebno ponoviti da se sve do 17. stoljeća većina manjih bokeljskih naselja, kasnije iznimno poznatih po pomorstvu i trgovini (Perast, Prčanj, Dobrota i dr.), nalazila pod kotorskom upravom te da su u mletačkim vrelima najčešće zabilježeni kao useljenici *de Cattaro*, bez spomena njihovog matičnog bokeljskog grada.

Vremenski okvir useljavanja

Istraživanje učestalosti useljavanja Bokelja na otoke diljem mletačke lagune moguće je na osnovi kvantitativne analize najčešće uporabljenog vrela – bilježničkih oporuka. Razmatranje oporuka prema godinama njihova nastanka pokazuje da se prisutnost Bokelja na otocima Giudecca, Murano i Chioggia prema svojim temeljnim sastavnicama može držati sukladnim tijeku useljavanja Bokelja (kao i drugih useljenika zavičajem sa istočne jadranske obale) u Mletke i na područje *terraferme*.¹⁷ Raščlamba pokazatelja prisutnosti Bokelja na sva tri spomenuta mletačka otoka pokazuje kako se najučestalije useljavanje odvijalo u razdoblju od 1475. do 1575. godine. U razdobljima prije ili poslije tog vremena useljavanja su mnogo manjeg opsega i poglavito su ograničena na pojedinačne primjere. Kada je riječ o promatranju bokeljskih useljavanja na svaki mletački otok zasebno, opažamo da se na Mlecima obližnjem otoku Giudecca Bokelji najučestalije bilježe u prvoj četvrtini 16. stoljeća. Na Chioggi, otoku s najviše nastanjenih Bokelja, težište je useljavanja fokusirano unutar dva razdoblja: od 1500. do 1575. godine te na razdoblje prve polovice 18. stoljeća. Na Muranu, otoku koji je nastanjivalo 11% Bokelja nastanjenih u laguni, njihova je najučestalija ubilježba unutar pedesetogodišnjeg razdoblja, tj. od 1474. do 1525. godine. U cjelini, ovi su pokazatelji u većoj mjeri sukladni općim trendovima hrvatskih prekojadranskih migracija, ponajprije onih koje se odnose na useljavanje na otočje mletačke lagune. Na taj nam način i ovaj dio raščlambe posvjedočuje integriranost Bokelja u opća hrvatska migracijska gibanja u vremenu dugoga trajanja od kasnog srednjeg do konca ranoga novog vijeka.

Zanimanja i gospodarske mogućnost useljenih Bokelja

Hrvatski useljenici nastanjeni na otocima mletačke lagune najčešće su se bavili obrtničkim i pomorskim djelatnostima, kao i – vezano za njihov smještaj na Chioggi – vojnom službom.¹⁸ Kada je riječ o Bokeljima, opažamo da njihova zanimanja nisu redovito navedena (što je slučaj i s brojnim drugim hrvatskim useljenicima na otočje lagune, ali i u Mletke) te je raščlamba tek djelomično potpuna. Sukladno gospodarskoj usmjerenosti otoka, Bokelji se na Giudecci najčešće bave pomorskim zanimanjima. Tako je, primjerice, Ivan iz Luštice ondje zabilježen kao djelatnik u jednom

¹⁷ Isto, str. 122-123.

¹⁸ Isto, str. 124-125.

od manjih brodograđevnih pogona (*squerariol*), Stjepan Kotoranin naveden je kao mornar (*marinarius*), a Marko iz Risna kao kapetan, privremeno nastanjen u kući mletačkoga plemića Antonija Grimani u župi S. Eufemia.¹⁹ U obrtničkom zanimanju (kožarstvo) *ad Zudaicum* spomenut je (tada već pokojan) Pavao iz Kotora, a kao duhovna osoba (redovnica – vjerojatno u samostanu S. Croce) na Giudecci je živjela Marija iz Kotora, kći Ivana Jurjevog, barkariola djelatnog u mletačkom predjelu Cannaregio (župa S. Fosca).²⁰

Izvori kojima raspolažemo (oporučni spisi) ne odaju nam podatke o Bokeljima izravno uposlenim u staklarskoj proizvodnji na otoku Muranu. Na tom otoku bilježimo samo dva izrijekom potvrđena zanimanja bokeljskih useljenika. Riječ je o redovnicama u muranskom samostanu S. Chiara – Angelici iz Risna i Juliji, kćeri Anzole i Jurja iz Herceg-Novoga.²¹

Bokelji su se na Chioggi, poput drugih svojih sunarodnjaka, poglavito mogli zapošljavati u pomorstvu, sitnom obrtu i u djelatnostima vezanima za proizvodnju soli. Međutim, u primjerima kojima raspolažemo, Bokelje na tom udaljenom mletačkom otoku isključivo bilježimo kao vojnike. Riječ je o podacima bogatom oporučnom spisu Rafaela Barbića s poluotoka Luštica *territorio di Cattaro*, kaplara (*soldato caporale*) u postrojbi kapetana Andrije Medina, zavičajem s područja Paštrovića. U njegovoj se oporuci, jednoj od rijetkih koja kazuje i o zavičaju bokeljskih useljenika, izrijekom bilježe Rafaelovi vojni sudrugovi, također pripadnici iste postrojbe smještene na Chioggi (vojnik Matija Tarabuković, zastavnici Juraj Paštrović i Božo Žeravica).²²

Oporuke bokeljskih useljenika na mletačkim otocima nisu odviše bogate podacima o njihovim gospodarskim mogućnostima, imovini i standardu. Malobrojni podaci za Bokelje nastanjene na otocima Giudecca i Murano ukazuju nam da je pretežito riječ o useljenicima srednjeg i (još izrazitije) nižeg imućnog imovnog statusa. Zaposleni pretežito u pomorskim i obrtničkim zanimanjima koja najčešće nisu donosila velike dobiti, ovi su useljenici svojim poslovanjem i poslovnim kontaktima isključivo bili vezani za mjesto stanovanja, tj. za susjedne otoke i same Mletke. Njihov je kapital bio skroman, materijalna kultura na razini prosječnog sitnoimućnog pučanina te su, po svim ovim obilježjima, nalikovali najvećem broju pripadnika hrvatske useljeničke zajednice u Mlecima i okolici.

Nešto više podataka o imovnim mogućnostima Bokelja bilježe oporuke njihovih useljenika na otoku Chioggia. U primjeru Benvenute, kćeri pokojnoga kotorskoga plemića Ivana (naveden u izvoru kao *ser*) i supruge chioggianskoga plemića Giovannija Galdulfa, bilježi se oporučiteljičino vlasništvo nad terenom smještenim

¹⁹ ASV, NT, b. 529, br. 360, 19.III.1552.; b. 878, br. 123, 25.VI.1493.; b. 600, bez br., 27.XI.1604.

²⁰ ASV, NT, b. 1078, br. 115, 11.XI.1515.; b. 1208, br. 448, 6.V.1541.

²¹ ASV, NT, b. 360, br. 58, 27.V.1496.; b. 392, br. 25, 13.II.1560.

²² ASV, NT, b. 1429, reg. I, br. 13, 10.II.1749.

pored chioggianskog samostana S. Croce *vel apud pontem lapidum*.²³ Posjed kuće u Chioggi, *in contrada Benedicti Nordio*, iskazuje u svojoj oporuci Katarina, supruga Damjana iz Kotor, zaposlenika u chioggianskoj utvrdi. Kuću ostavlja kao legat supruhu Damjanu, a nakon njegove smrti pripast će njihovom nećaku Nikoli Kotoraninu i njegovim zakonitim muškim odvjetcima.²⁴ Novčane poslove sa svojim je sunarodnjacima – vojnicima stacioniranim u Chioggi – imao vojnik iz Luštice Rafael Barbić. Izrijekom navodi kako mu je zastavnik (*alfier*) Juraj iz Paštovića dužan polovicu dobiti od nekog zajedničkog posla te tu dobit namjenjuje svojoj zaručnici (*promessa sposa*) Francesco Copi iz Verone. Također, nakon što se podmire troškovi pokopa, izvršitelji oporuke obvezni su isplatiti sve Barbićeve kreditore. Izrijekom su to: Marko Uzza (84 lire), Ivan Popo (26,10 lira), Matija Palombo (19,10 lira), Ivan Tomić (16,10 lira), Rafael Petar (10 lira) i Stjepan Tonković (4 lire). Imovina vojnika Rafaela Barbića nije sadržavala nekretnine na Chioggi, već manji novčani kapital i brojne predmete uporabne u vojničkoj profesiji. U inventaru koji je sastavljen nedugo nakon njegove smrti, nabrajaju se – uz nekoliko predmeta kućne uporabe (čaše, razne posude i slično) – pojedini odjevni predmeti vojničke naravi (kape, kabanice, ogrtači, pojasevi i sl.) i oružje (primjerice, istočnjačka sablja – *scimitera*). Barbićeva oporuka jedna je od rijetkih oporuka Bokelja na otocima mletačke lagune u kojoj su sadržani podaci o posjedima u zavičaju. Mletački je kaplar bio vlasnik *campi arativi, vignati et olivati* na području Krtola (kraj koji spaja Lušticu sa nekadašnjom župom Grbalj). Ondje posjeduje i dvije kuće, naslijeđene temeljem oporuke njegova djeda Marka Lukova. Zemljišne posjede, uz određene uvjete, dariva kotorskoj katedrali sv. Tripuna (aktualni biskup Kotor i prokurator kotorske stolnice ujedno su i izvršitelji ovoga dijela Barbićeve oporuke), dočim su kuće namijenjene njegovim rođacima – bratićima Boži pokojnoga Stjepana i Marku pokojnoga Tripuna Tripkovića (Tritovića).²⁵

Oblici svakodnevlja: obitelj, prijatelji i sunarodnjaci

Svakodnevlje bokeljskih (kao i hrvatskih useljenika općenito) nastanjenih na mletačkim otocima nije se u temeljnim sastavnicama bitnije razlikovalo od ostalih tamošnjih žitelja. Hrvati su se na otoke, u grad ili na područje njegove kopnene okoline, useljavali pojedinačno ili dolazili zajedno sa svojim obiteljima zasnovanim još u domovini. Poznavanje jezika, pripadnost istoj državnoj zajednici te zajedničko ozračje sredozemnog kulturnog kruga, razlozi su zbog kojih su se useljenici lako uklapali u novu domovinu. U sredini koju su Hrvati brzo prihvaćali kao svoju, brojni su brakovi sklapani su s domaćim žiteljstvom. Takav primjer bilježimo i u slučaju Bokelja. Primjerice, Magdalena, kći plemića (*ser*) Damjana Nikolinog, u svojem je drugom braku supruga muranskoga staklara Pietra Cortanarija (također plemića),

²³ ASV, NT, b. 1325, br. 12, 10.VII.1405.

²⁴ ASV, NT, b. 1343, reg. IV, br. 253, 4.II.1526.

²⁵ ASV, NT, b. 1429, reg. I, br. 13, 10.II.1749. Usporedi i: Čoralić, Giudecca, Murano, Chioggia, str. 126; Ista, Iz prošlosti Boke – tragom iseljenika s poluotoka Luštice, str. 197.

a istoga je društvenoga statusa i već prethodno spomenuta Benvenuta Ivanova iz Kotora, supruga Giovannija Gandulfa iz Chioggie.²⁶ Bokeljske brakove sa žiteljima Chioggie bilježimo u još nekoliko primjera. Kotoranka Ana, kći pokojnoga Rade "Skjavuna" (*Schiavone*), u trećem je braku supruga Bernardina iz okolice Padove (mjesto njihova obitavanja bila je Chioggia), Elizabeta Dimitrijeva iz Herceg Novoga udala se za domaćeg građanina Pasqualina Mainarda, a Franka Bolica pokojnoga Mihovila supruga je Nicoloa Agnelina.²⁷ Iako malobrojni, istraživačke su pozornosti vrijedni i podaci o brakovima useljenih Kotorana s osobama istoga zavičajnog podrijetla. Oba su primjera zabilježena na otoku Giudecca: u prvome je Nikola Kotoranin suprug Stane Bartolove, a u drugom je Nikola Pavlov Kotoranin oženio svoju bivšu sugrađanku Stanu Radovu.²⁸

Oporučni podaci (ponajprije razdioba legata) Bokelja na otocima mletačke lagune ukazuju na njihovu blisku povezanost s najbližim članovima obitelji. Suprug ili supruga najčešće su izvršitelji (često i jedini) posljednjih oporučiteljevih odredbi, a njima se – kao glavnim nasljednicima (*herede residuario*) ostavlja i pretežit dio imovine neraspoređene legatima.²⁹ Uz ostavštine supružniku, oporučni spisi sadrže i brojne podatke o obdarivanjima drugih članova useljenikove obitelji nastanjene na nekom od otoka mletačke lagune (djeca, braća i sestre, unuci, nećaci, roditelji i dr.) te su nam ti podaci zanimljivo vrelo o svakodnevlju i obiteljskoj strukturi Bokelja u novoj životnoj sredini.³⁰

Iako su najčešći izvršitelji oporuka useljenih Bokelja članovi njihovih obitelji ili najuže rodbine, katkada, posebice kad oporučitelj posljednje dane života dočekuje bez najbližih, tu ulogu dobivaju oporučiteljevi bliski prijatelji, poslovni sudrugovi i doseljenici istoga domovinskog podrijetla. Njih se, sukladno imovnim (najčešće skromnim) mogućnostima useljenika, obdaruje manjom novčanom svotom ili ponekim predmetom iz oporučiteljeve imovine. Prijatelji i poznanici, najčešće oni istoga imovnog statusa, srodnih zanimanja i nedalekoga mjesta obitavanja (iste otočne župe), redovito su navedeni i kao svjedoci pri sastavljanju i ovjeri oporučnog spisa. Iz tih podataka, iako nisu brojni i opsegom su neveliki, doznajemo o brznoj prilagod-

²⁶ ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.; b. 1325, br. 12, 10.VII.1405.

²⁷ ASV, NT, b. 1318, reg. II, br. 78, 17.IX.1554.; b. 1442, br. 33, 5.V.1570.; b. 1442, br. 11, 9.VII.1564.

²⁸ ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.; b. 1078, br. 115, 11.XI.1515.

²⁹ *Elisabeta di Castel Nuovo condam Demetrio consorte di Pasqualin Mainardo: ... miei commissarii siano Pasquale Mainardo mio marito ... Residuum lasso Pasquale mio marito* (ASV, NT, b. 1442, br. 33, 5.V.1570.); *Magdalena figlia ser Damiani de Cattaro et uxor in secondo voto ser Petri Cortanarii vetrarii de Murano: Commissario sia viro meo. Residuum dimitto viro meo* (ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.).

³⁰ *Stay condam Dimitri de Cattaro: Item dimitto Petro e Nicolò fratris meis ex mee sorore ducatos 10 auri. Item Margarete sororis mee uxor Georgii ducatos 30. Item Petro Radi nepote meo ducatos 40. Residuum bonorum dimitto fratre meo Lazzari* (ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.); *Ana fiola condam Radi Schiavoni de Cattaro: Item voglio sia mio commissario Zuanne Zerbin caleger mio cugnado. Item lasso a Rocho mio fiolo lire 220. Il resto de tutti li miei beni lasso a Simon mio fiolo* (ASV, NT, b. 1318, reg. II, br. 78, 17.IX.1554.); *Magdalena fiola ser Damiani de Cattaro: Dimitto matri mee Marine ducati 10. Item dimitto Laurentio, Pietro e Teodoro fratribus meis e Mariette sorori mee ducato uno pro quolibet* (ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.).

bi i uklapanju bokeljskih useljenika u novu sredinu obitavanja i djelovanja. Kada je riječ o oblicima povezanosti Bokelja s njihovim sunarodnjacima (kako s onima koji obitavaju na otocima, tako i s onima koji žive u Mlecima), izvori bilježe nekoliko konkretnih primjera. Tako je, primjerice, u oporuci Staja Dimitrijevog iz Kotora (stanovnik na otoku Giudecca), uz domaće svjedoke i izvršitelje oporuke, kao njegov *commissario* zabilježen mornar Stjepan Kotoranin, dočim su sastavljanju oporuke često spominjanog Rafaela Barbića nazočili – kako izvor kaže – “brojni vojnici”, među kojima se izrijeком navode zastavnik Božo Žeravica i vojnik Matija Tarabuković.³¹ U nekoliko je oporuka zabilježeno i obdarivanje sunarodnjaka, mahom onih istog zavičajnog podrijetla. Tako Kotoranin Staj Dimitrijević dariva nekoliko predmeta iz svoje pokretne imovine Nikoli Pavlovu iz Kotora, a deset dukata namjenjuje Nikolinoj supruzi Stani.³² Brojne poslovne odnose, prethodno opisane, sa svojima je sunarodnjacima imao vojnik Rafael Barbić. Uz te navode, koji ponajprije govore o novčarskim poslovima i vraćanju pozajmica, Barbić u nekoliko navoda obdaruje svoje sudrugove – kapetanu Andriji Medinu dariva vojničku sablju, a nižem časniku Roku Baldu jedan dukat.³³

Povezanost s otocima mletačke lagune, bez obzira na mjesto stanovanja (Mleci, otoci ili *terraferma*), posvjedočuju i oporučni navodi Bokelja (ponajprije Kotorana) nastanjenih u Mlecima. U tim se navodima spominju neki od članova njihovih obitelji, kao i prijatelji i poznanici nastanjeni na otocima u laguni. Njima se, sukladno mogućnostima kotorskih oporučitelja, darivaju manji iznosi ili pokretnina.³⁴

Navedeni pokazatelji posvjedočuju da su se bokeljski useljenici na otocima mletačke lagune u cijelosti uklapali u novu sredinu. Također, zabilježeni su i primjeri učestale povezanosti Bokelja s drugim hrvatskim sunarodnjacima, useljenim kako u Mletke, tako i na otoke lagune. Takvi podaci sukladni su s istovrsnim pokazateljima o hrvatskim useljenicima u Mlecima ili na *terrafermi* te nam posvjedočuju da našijence diljem otoka lagune nužno moramo promatrati u ukupnom kontekstu prekojadranskih migracija u srednjemu i ranome novom vijeku.

³¹ ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.; b. 1429, reg. I, br. 13, 10.II.1749.

³² ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493. Stana, supruga Nikole iz Kotora, u svojoj oporuci obdaruje bivšeg sugrađanina Poleta Jurjeva (ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.).

³³ ASV, NT, b. 1429, reg. I, br. 13, 10.II.1749.

³⁴ Primjerice, Cvijeta (Fiora) Ivanova iz Kotora, stanovnica istočnog gradskog predjela Castello (župa S. Pietro di Castello), dariva nećaku Ivanu, stanovniku Giudecce, *un piter grande et una cassa* (ASV, NT, b. 569, br. 119, 21.I.1603.), a Damjan Mihovilov iz Kotora, trgovac voćem (*frutariol*) u mletačkom predjelu Dorsoduro (župa S. Nicolò dei Mendicoli) ostavlja Gasparini, supruzi Michlina s Giudecce, *una camera nel soler apresso la mia camera et un magazzino de basso apresso la cuzina* (ASV, NT, b. 1224, br. 48, 27.IX.1551.). Damjan Kotoranin, poslužitelj mletačkoga plemića Francesca da Mosto, ostavlja *altre camise a Catarina de Val de Muran*, napominjući kako je privremeno boravište obdarenice župa S. Trovaso u Mlecima (ASV, NT, b. 654, br. 227, 11.VIII.1576.).

Vjerski život i povezanost Bokelja s crkvenim ustanovama na otocima lagune

Oporučni navodi koji kazuju o vjerskom životu Bokelja useljenih na otoke mletačke lagune također su jedan od pokazatelja koji posvjedočuju njihovu punu integriranost u novu sredinu. Kako je riječ o isključivo katoličkim vjernicima, podaci iz njihovih oporučnih spisa vezani su za tamošnje crkvene ustanove i duhovne osobe te se ne razlikuju od istovrsnih oporučnih legata drugih onodobnih Hrvata, kao i od drugih, većinski katoličkih žitelja grada na lagunama te njegove kopnene i otočne okolice. Jedan od prvih pokazatelja koji se odnosi na duhovni život useljenika i na njegove odnose s mletačkim crkvenim ustanovama sadržan je u navodima o određivanju posljednjega počivališta oporučitelja te o pojedinostima u svezi služenja misa zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke. U primjeru Bokelja podaci o mjestu pokopa nisu sadržani redovito, ali je već i iz malobrojnih primjera razvidno da kao mjesta svojega pokopa ponajprije odabiru crkvena groblja otočnih župa u kojima obitavaju.³⁵ U crkvama koje pripadaju župama stanovanja useljenih Bokelja, a koje su i najčešće mjesto njihove sahrane, održavaju se i mise zadušnice u spomen na pokojnika. Takvi su navodi katkada izrečeni općenitom formulacijom (isključivo odredba o držanju misa zadušnica), a katkada se izrijeком imenuje i naziv crkve u kojoj će se (uz određenu novčanu nadoknadu) slaviti služba Božja.³⁶ Uz te se odredbe izravno nadovezuju i legati kojima se obdaruju crkvene ustanove, ubožišta i bratovštine smještene na otocima obitavanja Bokelja. Na otoku Giudecca najčešće se bilježi i obdaruje crkva S. Eufemia, dočim su na Chioggi oporučne darovnice usmjerene crkvama S. Croce i S. Maria de Navicella. Također, dio se imovine (katkada i sveukupan imetak koji preostane nakon podmirivanja ostalih legata) namjenjuje u karitativne svrhe (*pro anima mea*) – najčešće za štíćenike tamošnjih ubožišta ili za nadopunu miraza djevojkama iz siromašnih obitelji.³⁷

³⁵ *Stay condam Dimitri de Cattaro: Corpus sepelire in ecclesia S. Jacobi in Zudecca* (ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.); *Stana uxor ser Nicolai de Cattaro: ... sepelire a S. Eufemia a Zudecca* (ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.); *Magdalena fiola ser Damiani de Cattaro: ... sepelire in S. Stefani de Murano in una archa* (ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.).

³⁶ *Stay condam Dimitri de Cattaro: Debeat dire messe S. Gregorio pro anima mea in ecclesia S. Eufemia* (ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.); *Madalena fiola ser Damiani de Cattaro: ... messe 30 pro anima mea* (ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.); *Ana fiola condam Radi Schiavoni de Cattaro: Item voglio che ditto mio commissario fa celebrar le messe della Madonna per l'anima mia. Item voglio esser annotata nelli aniversarii de morti nel capitolo del duomo de Chiozza* (ASV, NT, b. 1318, reg. II, br. 78, 17.IX.1554.); *Cattarina consorte Damian de Cattaro: ... celebrare missas Beate Marie Verginis et vespere mortuorum per anima mea* (ASV, NT, b. 1343, reg. V, br. 286, 30.I.1553.); *Elisabeta de Castel Nuovo: Voglio che mi siano dette messe della Madonna et de S. Gregorio* (ASV, NT, b. 1442, br. 33, 5.V.1570.).

³⁷ *Stay condam Dimitri de Cattaro: Lasso ecclesie S. Eufemie a Zudeca ducatos 20 per messe quotidiane per un anno continuo. Lasso capitoli S. Eufemie ducatos 3. Lasso Scuole S. Jacobi ducatos 10* (ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.); *Stana uxor Nicolai de Cattaro: Dimitto ecclesie S. Eufemie ducatos 10* (ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.); *Catarina consorte Damian de Cattaro: Item dimitto ducatos duos monialibus S. Crucis. Item dimitto ducatum unum fabrice ecclesie S. Marie de Navicella. Residuum bonorum dispensavi aliquid pauperibus doncellas per eas maridare* (ASV, NT, b. 1343, reg. V, br. 286, 30.I.1533.); *Benvenuta filia ser Iohannis de Cattaro:*

Povezanost Bokelja sa crkvenim ustanovama na otocima Giudecca, Murano i Chioggia razvidna je i iz oporučnih navoda onih pripadnika bokeljske zajednice koji nisu živjeli na otocima, već u samom gradu. Tako, primjerice, imućni i ugledni bokeljski poduzetnik Stjepan Tartaro, trgovac (*bazarioto*) u mletačkom predjelu Castello, u nizu mletačkih crkvenih ustanova koje obdaruje novčanim svotama bilježi i benediktinski samostan SS. Cosma e Damiano na Giudecci te mu ostavlja dva dukata.³⁸ Sa istim je samostanom učestalo bila povezana i stanovnica predjela Dorso-duro (smještenom nasuprot otoka Giudecca) Lucija, udovica Kotoranina Marka Nikolinog. Lucija upravo samostan SS. Cosma i Damiano odabire za mjesto svog posljednjeg počivališta, određuje da habit u kojem će biti sahranjena pripada tamošnjem redu te u svrhu služenja misa zadušnica ostavlja istom samostanu osam dukata.³⁹ Slične odredbe (grobnice samostana i crkve SS. Cosma i Damiano na Giudecci kao mjesto posljednjega počivališta, habit beneditinskoga reda) bilježimo i u oporuci Vike (Vincenza) Aleksandrove iz Kotora, a koja tamošnjoj crkvi S. Eufemia (oltaru S. Sebastiano) ostavlja *una vestura de zambellotto*.⁴⁰ Mletačka je stanovnica (župa S. Anonin, predjel Castello) i Marijeta, supruga kotorskoga obrtnika Rade. Njezina je želja sahrana u grobnici crkve S. Croce na Giudecci te za tu svrhu namjenjuje tri dukata.⁴¹ Jedan bokeljski oporučni legat bilježimo i kada je riječ o muranskim crkvenim ustanovama. Riječ je o oporučnoj odredbi Gasparine Polla pokojnoga Eustahija iz Kotora, stanovnici predjela S. Marco u Mlecima (župa S. Giuliano), koja ostavlja dva dukata *alla Scuola della Congregation della Madonna de S. Maria Muranese acciò accompagnar il mio corpo*.⁴²

Naposljetku, zaseban i ne manje važan segment vjerskoga života bokeljskih useljenika, zasigurno je činio i njihov odnos s tamošnjim duhovnim osobama. U njihovim se oporukama svećenici, redovnici ili redovnice na mletačkim otocima ponajprije bilježe kao izvršitelji oporuka ili kao svjedoci prilikom njezina pisanja.⁴³

Hospedali monasterii S. Crucis de Clugie dimitto una pecia terre posita prope monasterium cruciferorum. Omnium bonorum meorum volo vendant et dispensatur per anima mea et meorum mortuorum (ASV, NT, b. 1325, br. 12, 10.VII.1405.).

³⁸ ASV, NT, b. 742, br. 58, 18.VII.1513. Podrobnije o Stjepanu Tartaru vidi: Lovorka Čoralić, Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću, *Radovi HAZU Zadar*, sv. 46, Zagreb – Zadar 2004., str. 235-251.

³⁹ ASV, NT, b. 676, br. 575, 15.IX.1541.

⁴⁰ ASV, NT, b. 44, br. 387, 27.III.1535.

⁴¹ ASV, NT, b. 672, br. 77, 4.VIII.1494.

⁴² ASV, NT, b. 43, br. 156, 5.IV.1541.

⁴³ Primjerice, izvršitelj oporuke Stane, supruge Kotoranina Nikole i stanovnice na Giudecci je Antonio, župnik tamošnje crkve S. Eufemia, dočim je osoba najvećega povjerenja Angelice Ivanove iz Risna (redovnice samostana S. Chiara na Muranu) predstojnica istoga samostana te prokurator samostana Gerolimo Trevisano. Svjedok u istoj oporuci je *prete Gabriele*, kapelan crkve S. Chiara (ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.; NT, b. 360, br. 58, 27.V.1496.). Oporuci Staja Dimitrijevog iz Kotora svjedoče dva svećenika – *presbiter Antonius S. Eufemie* e *presbiter Carolus de Foriulio in ecclesia S. Eufemie mansionarius* (ASV, NT, b. 878, br. 123, 25.VI.1493.). Isti slučaj bilježimo i na mjestu potpisa svjedoka oporuke Kotoranke Magdalene Damjanove – njezini su svjedoci *prete Petrus titulus S. Stefani de Murano* e *prete Bartolomeo capellano S. Clara de Murano* (ASV, NT, b. 410, br. 204, 1.III.1524.).

Neke su duhovne osobe na otocima mletačke lagune bile bokeljskoga podrijetla. Oni se redovito bilježe u oporukama svojih bližnjih te im se ostavlja dio oporučiteljeve imovine.⁴⁴

Zaključak

Bokeljska zajednica u Mlecima, kao i na susjednoj mletačkoj *terrafermi* i na otočju, sastavni je dio hrvatske prekojadranske dijaspore u razdoblju kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. U Mlecima su Bokelji u svim prošlim stoljećima činili najbrojniji dio hrvatskoga useljeništva, a njihova gospodarska snaga i društveni status pridonosili su općem ugledu i važnosti zajednice useljenih "Skjavuna". Važna sastavnica iz prošlosti bokeljskih useljavanja i djelovanja u Mlecima zasigurno se odnosila i na njihovu prisutnost i obitavanje na otocima mletačke lagune. Poput drugih svojih sunarodnjaka, i Bokelji su ponajprije obitavali na tri najvažnija mletačka otoka – na Giudecci, Muranu i Chioggi. Raščlamba njihovih oporučnih spisa odaje njihovu laku prilagodbu u novoj sredini, ukazuje na brzi stupanj asimilacije s domicilnim žiteljstvom, ali i posvjedočuje – kada je riječ o pripadnicima prve ili druge useljeničke generacije – raznolike oblike povezanosti sa sunarodnjacima (posebice sa onima iz užega zavičaja). U cjelini, bokeljska prekojadranska useljavanja tema su koja opsegom građe zavrjeđuje opsežnu studiju i monografsko djelo. Proučavanje pojedinih sastavnica te problematske teme, poput njihova djelovanja na otocima mletačke lagune, korak je dalje u saznanjima o važnosti i ulozi hrvatskoga useljeništva u Mlecima, ali i dodatno posvjedočenje o dubokim i raznolikim hrvatsko-talijanskim povijesnim i kulturnim vezama i prožimanjima.

⁴⁴ *Stana uxor Nicolai de Cattaro: Dimitto Laure sorori mee pizocare ducati 10* (ASV, NT, b. 879, br. 307, 9.X.1501.); *Zuane fu Zorzi da Cattaro: Lasso suor Maria sua fiola menega alla Zudeca ducato uno* (ASV, NT, b. 1208, br. 448, 6.V.1541.); *Anzola condam Nicolo de Castel Nuovo: Lasso un quadro grande de Nostra Madonna a mia fia suor Iulia monaca a S. Chiara* (ASV, NT, b. 392, br. 25, 6.II.1560.).

Lovorka Čoralić

Following the Traces of the Immigrants from Boka on the Islands of the Venetian Lagoon

Summary

The central theme of this article is immigration from Boka to the islands of the Venetian Lagoon (the isles of Giudecca, Murano and Chioggia). It is based on the sources from the State Archive of Venice (testaments), the chronological scope of immigration from Boka to the island of the lagoon, the way in which the immigrants from Boka are noted in sources, their more precise origin from a homeland (with a particular emphasis in favour of the immigrants from Kotor), and their professions and economic potential. Particular attention is directed towards the analysis of the everyday lifestyle of the immigrants from Boka, their relations with their families and friends, and, particularly, forms of their connection to other Croats in Venice and on the islands of the lagoon. The final part of the article is directed towards the religious life of the immigrants of Boka, particularly towards the forms of their connection with local ecclesiastical institutions and members of the clergy. In sum, the analysis of all the aforementioned elements from the past of the immigration from Boka and the agency of the immigrants on the isles of Giudecca, Murano and Chioggia shows that they were fully integrated into the new surroundings, but also testify to numerous forms of communication with other Croatian immigrants. Because of that, based on the whole analysis, it may be concluded that migrations from Boka to the Venetian islands represent an integral part of Croatian migrational movements towards the west coast of the Adriatic in the period from the Late Middle Ages to the end of the early modern age.

Key words: Boka Kotorska (the Gulf of Kotor), Venice, Republic of Venice, Giudecca, Murano, Chioggia, migrations, early modern age